

Landstad som folkeminnesamler

ØRNULF HODNE

Da jeg leste Landstads selvbiografi, datert Sandeherred prestegård 15. februar 1876, ble jeg overrasket over å se at han ikke nevner sin virksomhet som folkeminnesamler og folkeviseutgiver med ett ord. Det eneste utsagn som kan være en antydning i den retning, er dette om hans embetstid i Seljord 1840-49, da han også "puslede med literære Sager af forskjellig Slags". Men konkret nevner han bare oppbyggelsesboka "Hjertesuk" og noen salmer og dikt han skrev. Så går han over til å omtale sitt arbeid med den nye norske salmeboka.

Hvorfor tidde han så ettertrykkelig om det store, banebrytende arbeidet han hadde utført som folklorist i 1830-40-årene? Mente han at den slags verdslige sysler ikke hørte hjemme i et prestevita? Eller finnes det andre, og mer sannsynlige forklaringer? Hadde han satt en strek over dette kapitlet av livet sitt, fordi han følte det var noe han var ferdig med for godt, og helst ville glemme? I så fall kunne han ikke hatt høye tanker om det kulturhistoriske storverket han hadde etterlatt seg fra sin lange presteperiode i Vest-Telemark. Og trolig hadde han ikke det etter all den kritikken han måtte døyе etter utgivelsen av "Norske Folkeviser" i 1853, anført av den vitenskapelige viseekspertisen Sven Grundtvig, Jørgen Moe og Sophus Bugge, som alle gjorde sitt for å redusere betydningen av Landstads samling og underkjenne hans faglige kompetanse. Den negative mottagelsen er nok også en grunn til at hans resterende samlinger av sagn, viser, folketro og skikker ble liggende utrykte til etter hans død i 1880. Kanskje mente han at også disse tekstene ville komme til kort overfor andre, og ville få samme medfart som visene. De verste kritikerne hadde jo fradømt ham både kunnskaper og vitenskapelig integritet. Han hadde foretatt store forandringer i visene, både i språk og

innhold, støpt sammen varianter og utelatt kildeopplysninger om oppskriftssted og informantnavn, slik at det var umulig å fastslå de originale tekstene. Lengst i sin kritikk gikk danske Svend Grundtvig, som i et brev til Jørgen Moe 12.11. 1854 omtalte Landstads behandling av folkevisene som en kombinasjon av "ukyndighed, uforstand og vandalisme." Og Moe var langt på veg enig. I et brev til Asbjørnsen året etter skriver han: "Og det værste er at Grundtvig i alt væsentlig har Ret." Landstads bok var en desperat forgåelse mot de herlige folkevisene! Og hva med Sophus Bugge? Hans første dom var ikke mindre drepende: Landstads tekster var ikke rette etter tradisjonen, oppskriftene var "upaalidelige" (1856). Det kan ikke være tvil om at denne nedvurdering og mistillit til samlingen hans, kom Landstad for øre og bidro til å legge om livskursen hans, trass i P.A. Munchs rosende artikler i Morgenbladet 1853, og flere positive tilbakemeldinger både fra telemarksfolk og diktere.

I boka "M.B. Landstad på nært hold. Belyst ved familiebreve" (1989) spør forfatteren Hans Th. Landstad om hvorfor han ikke tok til gjemmel mot angrepene som ble rettet mot ham i kjølvannet av folkeviseutgaven. "Kritikken mot ham var nådeløs og personlig sårende, og det må ha gått uhyre sterkt inn på denne meget nærtagen- de mannen" (Landstad 1989:102). Et av svarene var hans helbreds- tilstand. I løpet av 1850-51 hadde han mistet fire av sine nærmeste: moren, søsteren og to barn. Dette kom i tillegg til hans egen skran- tende helse. "Men den viktigste årsaken til at han ikke tok til orde og forsvarte seg, var at han hadde fått en ny og meget større oppga- ve å ta seg av," skriver Hans Th. Landstad; nemlig å utarbeide et ut- kast til en ny norsk kirkesalmebok. "Å samle folkeviser var noe han hadde begynt med for moro skyld. Nå gjaldt det å løse en oppgave for Kirken, og han forsto at om dette lyktes for ham, kunne det bli hans virkelige livsgjerning" (Ibid:103). At dette samtidig ble hans farvel til folkeminnevitenskapen og samlerarbeidet, hang også sam- men med bytte av bosted i 1849. Som sokneprest i Fredrikshald var han fjernt fra de bygdene hvor middelalderviser, heltesagn og ætte- sagaer enda levde på folkemunne, og hvor han hadde utført sine grunnleggende feltarbeider. "Imidlertid findes der vistnok endnu hos os meget mer, end hvad her er leveret," skriver han i forordet til

"Norske Folkeviser". Nå overlater han til andre å fortsette innsamlingen av lokaltradisjon, slik at nasjonen til slutt kan få en riksdekkende utgave av sine gamle folkeviser.

Det viste seg etter hvert at kritikken mot Landstads viseutgave var "mykje urettvis og falsk i sjølve grunnlaget" (Bø 1972:137). Sophus Bugge var den første til å erkjenne at han hadde feilvurdert bokas kildeverdi; "Vilkaarlighederne" viste seg å være unntak! Han kom til flere av de samme kvederne som Landstad og kunne sammenlikne oppskriftene (Blom 1982:16). Moltke Moe berømmet også Landstads enestående "fortrolighed med Telemarkens aandsliv og maalfører" og andre "medbragte forudsætninger" når han i 1906 og fremover skriver om "Det nationale gjennembrud og dets mænd". Men på den annen side viderefører han mye av den gamle kritikken mot Landstad, særlig "den rolle, som gjætninger, løse indfald og tilfældige, overfladiske ligheder spiller i tydingen" av ord og motiver (Moe 1927:72). De levende dialekter, nåtidens språk, blir altfor ofte borte bak døde former og bokstaver, fortsetter han. Også i mange andre henseender "tillader han sig vilkaarligheder, som mindsker samlingens videnskabelige værd. Han sammenstøber for eksempel flere versioner af samme vise, uden at angive det; han begaar oftere aabenbare filologiske og historiske fejl baade i tekst og i forklaringer, og han meddeler stundom fantastiske oplysninger med hensyn til visernes indhold og sagn-grundlag" (Ibid:73). Forholdsvis sjelden nevner han sine hjemmelsmenn, og originalopppteignelsene anser Moe i likhet med Grundtvig for å være gått tapt. Det er for den nasjonale betydning Landstads samling har blivende verdi.

Den første som foretok et generaloppgjør med Landstad-kritikken, var Rikard Berge, selv folkeminnegransker, innsamler og kulturhistoriker fra Telemark. I artikkelen "Norskt folkevisearbeid" trykt i tidsskriftet "Norsk Folkekultur" 1917 slår han hardt tilbake mot usaklighetene, og skriver blant annet: "Eg hev gjengi Landstad etter fots-fete i Telemarki baade naar de gjeld folkevisur og bygdevisur, og di nøgjare eg hev granska, di vissare hev eg vorti paa at de er etter maaten 1 i t e Landstad hev sett inn av sitt eigi, so lite at eg i folkevisune hans ikkje torer peike paa eit einaste vers som med visse er innrestituera av honom. Skal noko vera, so er de dei y n g -

r e visune (bygdevisune) han hev jamna paa, av di dei ofte hev eit skrøpelegt metrum eller unorsk maal" (Berge 1978:100). Å restituere ei folkeviser gjorde han bare når han hadde flere nesten likelydende oppskrifter av samme visa. Var det derimot større avvik i handlingsgangen mellom to varianter, gjenga han begge, som en A- og B-form, slik tilfellet for eksempel var med Draumkvedet, Beiarblakken, Steinfinn Fefinnson, Hermod Ille og Liten Lavrans unge. Landstad gjorde altså presis det samme med visene som Asbjørnsen og Moe gjorde med eventyrene, mente Berge (Berge 1920:92).

Den endelige bekreftelsen på at Landstad ikke hadde redigert folkevisetekstene på langt nær så kraftig som kritikerne beskyldte ham for, kom i 1923, da nær sagt alle originaloppskriftene sensasjonelt kom for dagen på Lillehammer. Der og da døde Landstads eldste sønn Albert, og da familien gikk gjennom hans etterlatenskaper, fant de dem i en kasse med farens etterlatte papirer. Materialet ble overlatt Norsk Folkemинnesamling (grunnlagt 1914); og 19. januar 1924 ble funnet omtalt i "Tidens Tegn", der professor Knut Liestøl skrev om hvilken betydning det hadde: "Striden om kor mykje ein kann lita på Landstads tekster vil heretter tagna. Dei nyfunne tekstene tek i dei fleste tilfelli burt sjølve grunnlaget for striden." Åtti år etter kunne viseforsker Velle Espeland ved Norsk visearkiv i Oslo foreta en siste oppsummering av sakens fakta: "I Norsk visearkiv har vi eit manuskript (laget av Svale Solheim eller Brynjulf Alver) som går gjennom Landstads visetekster strofe for strofe og gjer greie for kva kjelder dei skriv seg frå. Det syner seg at Landstad har tatt seg få fridomar. Han plukkar nok strofer frå fleire oppskrifter, arkaiserer språket litt, men stort sett er han trufast mot det han har høyrte. Han diktar aldri strofer sjølv, slik Moltke Moe gjorde. Når ein samanliknar Landstads redaksjonar med Moltke Moes og Knut Liestøls restitusjonar, meiner eg å sjå ein skilnad. Vi veit at Landstad hadde visene frå mange ulike songarar, han hadde også mange songarar inne hos seg samstundes. Han kjende songarmiljøet godt og visste at songarane ikkje song likt kvar gong. Redaksjonane hans er versjonar representative for miljøet, mens Moltke Moes tekster prøver å vere rekonstruksjonar av ei mellomaldersk urform" (Espeland 2003:10). Så langt kritikken av "Norske folkeviser" og rehabiliterin-

gen av Landstad som vederheftig innsamler og utgiver.

Motivasjon

Hans Th. Landstad skrev i 1989 at M.B. Landstad syslet med folke-minner mest for moro skyld; det kan ikke være riktig. I likhet med de andre hovedpersonene fra den nasjonale renessansetiden midt på 1800-tallet var det en langt dypere og mer personlig motivering som drev ham til å samle og utgi gammel, nedarvet folkediktning. Han peker selv på flere av sine beveggrunner i forordet til "Norske folkeviser". "[...] det gjelder nu at redde, hvad der kan reddes og fortjener at opbevares af det Gamle, der allerede for en stor Deel er fortrængt til de överste Fjeldklöfter. Under disse Omstændigheder faldt den Tanke mig ind, at ogsaa jeg burde række min Haand til for om muligt at redde et gammelt Familiesmykke ud af det brændende Huus." Det var en kulturarv med "stærke poetiske Momenter": vemod, lengsel, sorg, vill fantasiflukt, mørk trolldom, som ville kunne inspirere norske diktere til en ny nasjonal kunst, slik det hadde skjedd i Danmark med Oehlenschläger, Ingemann, Grundtvig, Paul Möller og andre. Men også språkforskeren og oldtidsgranskeren ville finne mye verdifullt i de gamle overleveringene. "Der fremgaar heraf en levende Forestilling om et mærkeligt Fældedsskab i Kultur, Sprog og Litteratur mellem alle de nordiske Folk om Østersöens og Nordsöens Kyster i hine Tider." Ved å bevare visene uskrevne og utrykte blant seg gjennom århundrer har vårt allmuefolk bevist at denne etterklang av oldkvadene var dem kjær, og at slektskapets bånd mellom nåtid og fortid fortsatt er meget sterkt. En slik kulturkontinuitet gav håp om nye blomster med hjemlig duft og farge, "udsprungne af den samme Rod og nærede af den samme Jordbund."

Kanskje har ingen bedre enn Rikard Berge fått fram den grunnleggende personlighetsfaktoren i Landstads folkeminneengasjement. Det som drev ham til samlerarbeid, "var fyrst og fremst samhugen hans med fyrrtidi og dei minni som knytte seg til den." Han blir den varme talsmannen for "det gamle" (Berge 1920:33). "Der bivrar ei altfemnande samkjensle, ei samhøyning med folke som er like merkeleg for embætsmannen som ho er nytteleg for

samlaren" (Ibid:40). For ham var forkynnelsen i menigheten og den poetiske og vitenskapelige forkynnelsen for hele folket "fødd av same aand og same kjensle". Han var som Nordahl Rolfsen sier, "for poetisk en Natur til å stille Poesi og Religion op i mod hinanden som fiendtlige Magter" (Ibid:44). Men jeg tror vi trygt kan tilføye: Det kunne han gjøre fordi han i likhet med Jørgen Moe og andre kristne nasjonalromantikere identifiserte lengselen etter forløsning som en grunntone i den norske "folkeånden". Den prøvde han også å overføre til noen av sine egne dikt med folkelig innhold, slik som i "Et Sognebud" (1842): "Der laa en Sorg i Naturen, /som den på et Tempels Grus," og "Aneksreisen" (1845):

Hvert Aasyn, her dig møder, er alvorsfuldt og strengt,
som havde Sjælen evig paa Livets Gaader tænkt,
ind under Pandens Klarhed og Øiets aabne Kløgt
har Kinden aldrig smilet og Læben aldrig spøgt.

Den svarte Elv, som suser henover Kampesteen,
og Taarerne, som dryppe af Granens mørke Gren,
og Nuterne, som taarnes omkring den skumle Dal
- alt taler til dit Hjerte om en smertelig Kval.

Vi taler her om en visjonær innlevelse i og samfølelse med det han fornemmet som det mest personlige, innadvendte og ensomme i folkets åndsliv: smerten i den uforløste kjærligheten. Ser vi ikke en forbindelse mellom denne innsikten og den selverkjennelsen han legger for dagen i den forunderlig såre og tungsindige, selvkarakteriserende teksten som ble funnet etter ham i 1880 og som trolig skriver seg fra 1855-56; her sier han blant annet: "Jeg har været ensom all mine Dage./ Selv i mit Hus og Familie har jeg været ensom./ Der var ingen, som forstod mig, [...]." "Hvor hører jeg hjemme? Eller mon der ikke/ er noget Sted, hvor et Pauluns Dør/ fortrolig vil aabne sig for den Ensomme?" I sin tid som folkeminnesamler og prest kjente Landstad seg hjemme i dette religiøse fellesskapet med "folkeånden", og det gav ham åpenbart inspirasjon og motivasjon til å fullføre denne delen av sitt livsverk.

Personlige forutsetninger

For å gjennomføre et så krevende og omfangsrikt folkeminneprosjekt som Landstads, var det ikke nok å være sterkt personlig motivert; også andre forutsetninger måtte være til stede. Moltke Moe fremhevet i sin tid hans mangeårige kjennskap til Telemarks åndsliv og målfører, og i forordet til folkeviseutgaven viste Landstad selv til at hans "30aarige Bekjendtskab i Huset" gjorde ham bedre skikket til oppgaven enn mange andre. Han nevner ikke navn, men i motsetning til Asbjørnsen og Moe som noen korte sommermåneder ilte rundt land og strand etter eventyr og sagn, kunne Landstad konsentrere seg om sitt eget embetsdistrikt og nærmiljø, – det være seg Kviteseid eller Seljord – og ta seg god tid når han møtte sine sangere og fortellere, enten det var i prestegården, hjemme hos dem selv eller på tjenestereiser i anneksene. Innsamlingene skjedde når det bød seg en anledning i fritiden, skriver Rikard Berge. "Var han t.d. paa anneksreis til Aamotsdal, so kunde han i kyrkjestogo der um laurdagskveldane sitja skrive upp." Overnattet han et sted, glemte han sjelden å spørre sogemennene eller kvederne i kretsen. Hjemme i bygda dro han rett som det var på besøk til dem, "soleis ofte burt til han Olav Glosimot eller nord til ho Egeleiv Ramberg, snart var de i heim til honom i prestegarden, soleis Anne Godlid. Sjeldnare gjorde han lenger ferdir". Men det hendte han dro både til Morgedal, Eidsborg og Mo for å få tak i informanter (Berge 1920:31). Det som ellers gjorde Landstad "framifrå skikka til samlar", mener Berge, var den lune, stillferdige måten han tok folk på. Han var aldri brå og påtrengende. "Han hadde ein god spyrjemaate og nytta metodisk alt visevirke han kjende fraa fyri" (Ibid:32).

Og så skjønnte han stort sett hva folk sa, i motsetning til Asbjørnsen og Moe, som støtte på store språkhindringer når de møtte fortellere med vanskelige og tungt tilgjengelige bygdemål, slik som i Setesdal, Hardanger, Sogn og Nord-Gudbrandsdal. Notatbøkene til Moe er i så måte svært betegnende. Her er språkblanding et påfallende trekk, og sjeldne dialektord og former er ofte gjengitt med en forklaring i parentes. Men troskap mot originalspråket var da heller ikke deres anliggende. I så måte gjorde de det atskillig lettere for seg selv enn Landstad, som prøvde å finne fram til en viseortografi

som tok mest mulig hensyn til talemålet: "Jeg ønskede med Troskab at gjengive Øvre Thelemarkens Sprogdialekt," skriver han i forordet til folkevisesamlingen sin. Hvorfor sluttresultatet ikke helt innfridde denne intensjonen, vil vi kort komme tilbake til. Problemet var at enkelte ord ville bli helt ugjenkjennelige hvis de ble skrevet slavisk etter uttalen, og at uttalen kunne skifte fra bygd til bygd.

Men fremfor alt var han en intellektuell kapasitet og skolert forsker, og slett ikke den faglige dilettanten kritikerne yndet å fremstille han som. Forordet, merknadene og fotnotene i folkevisesamlingen vitner for alle og enhver om en kunnskapsrik og kildekritisk person; han samarbeidet med Ivar Aasen og P.A. Munch om rettskrivningen, og var vel bevandret i andre nordiske visesamlinger fra eldre og nyere tid: "Svenska folkvisor från forntiden (1814-17) ved Adam Afzelius og Erik Geijer, Adolf Arwidssons "Svenska forn-sånger" (1836-42), de danske visebøkene til Anders Vedel (1591) og Peder Syv (1695), "Udvalgte danske viser fra Middelalderen" (1812-14) ved Werner Abrahamson, Knud Rahbek og Rasmus Nye-

Interiør i det såkalte Landstadrommet i Seljord prestegård. Skrivebordet og bokskapet har tilhørt M.B. Landstad. Også stolen har tilhørt Landstadfamilien. (Foto: Sigurd Telnes)

rup, samt de færøyske samlingene til prest og botaniker Hans Lyngbye (1822) som inneholdt folkevisene om Sigurd Fåvnesbane, og Venceslaus Hammerschaimbs Færøyske kveder ("Sjurdar kvædi", 1851). Denne tekstkunnskapen gjorde ham i stand til å dra paralleller til de norske visene, sammenlikne strofer og motiver og påvise et nordisk balladeslektskap med den gamle oldnorske diktningen. Det litterære grunnlaget for middelaldervisene fant han som regel i norrøn mytologi og heltesagn, men også i katolsk legendestoff og ridderromantikk. Å etterspore eventuelle feil og mangler i disse kompliserte utredningene om opphav og tradering er ikke vår oppgave her og nå; de viser i alle fall at Landstad ikke gikk av vegen for å ta opp vesentlige sider ved balladeforskningen på en imponerende metodisk måte, selv om hans hovedanliggende ifølge ham selv, var å være samler.

En banebrytende innsamler

Landstad ble tidligere enn konkurrenten Jørgen Moe klar over hva en ekte folkevise var: En episk-lyrisk (danse-)vise av ukjent forfatter som hadde levd på folkemunne fra slekt til slekt, noen helt fra middelalderen. De tilhørte m.a.o. en helt annen kategori folkepoesi enn det som fantes i eldre håndskrevne visebøker ("visefugger") og/eller var blitt diktet av navngitte forfattere på 17- og 1800-tallet, for eksempel Edvard Storm, Hans Allum, Hans Hanson og Thomas Stockfleth. Da Moe utga den første norske folkevisesamlinga i 1842 ("Sange, Folkeviser og Stev i norske Almuedialekter") foretok han ingen slik kildekritisk distinksjon, men plasserte dikt av disse og andre forfattere side om side med stev og gamle kjempeviser. Det var dialektene som kvalifiserte til betegnelsen folkevise, og den norske "tonen" de formidlet. Av de 46 numrene boka inneholdt, var bare et lite mindretall ekte folkediktning: fem episk-lyriske viser, bånsullen "Kråka på gardstauren" og stevene. Ikke en eneste tekst var så vidt vites skrevet opp av ham selv etter muntlig forelegg; han brukte bare trykte kilder.

Også Landstad tok med en gruppe slike folkelige viser i sin samling, under overskriften "Nyere viser av blandet innhold". Men de aller fleste av de 20 numrene er anonym telemarkstradisjon om

minneverdige telemarkinger. Til de få unntakene hører "Avskje mæ Høvringen" ("Sjå soli på Anaripigg") av lærer Engebret Hougen (1826-91) fra Sel, først trykt i "Christianiaposten" i 1849, og "Så rodde me ut til seide-grunnen" fra Ytre Sogn. Hovedinnholdet i samlingen består av 77 middelalderballader, fraregnet variantene, gruppert i disse fire kategoriene: Eventyrlige viser, Draumkvedet, Kjempeviser, Riddervisier og romanser. Utenom Draumkvedet tør de mest kjente være visene Åsmund Frægdegjæva, Hermod unge, Steinform Finnsson, Beiarblakken, Sigurd Svein, Harald kongen og Heming unge, Hermod Ille, Hugaball, Palmen Burmannsson, Haugebonden, Nykken og Heiemo, Agnus Dei, Olaf Liljekrans, Liti Kjersti, Margit Hjukse og Bendik og Årolilja. Den lange kommentaren til sistnevnte vise innleder Landstad slik: "Dette Kvæde anseer jeg for en kostelig Perle i min Samling. Det har et gammelt og ærværdigt Præg og det tragiske Emne er baade opfattet og gjengivet paa en særdeles vakker Maade." Og slik avslutter han: "Vor Vise skal have været meget bekjendt og yndet i Fyresdal, Mo og Laugar-dal (=Lårdal), paa hvilket sidste Sted man havde henviist mig til en Kvinde Margit Fridgeva, som skulde kunne den, men det var den slemme Omstændighed derved, a t h u n v a r d ø d. Jeg har heller ikke nu længere fundet et almindeligt Bekjendtskab til den. Mig er den meddelt af Bendik Aanundsen Fedland i Skafsaa" (Landstad 1853:533,536).

For øvrig inneholder "Norske Folkeviser" 20 forskjellige skjemteviser, en stor samling gamle og nyere stev, samt et kapittel kalt "Lege og Børnevers m.m." Her finner vi noen verifiserte leker og gåter (50) med forklaringer, 18 gjetervisier og huldrelokker, 21 bånduller (voggeviser) og noen regglar og "heimløysur" ("ville" vers). Boka avsluttes med et tillegg som inneholder flere visevarianter, noen rettelsar og merknader, og sist, men ikke minst et omfattende melodibilag, som Landstad omtalar slik i forordet: "Musikbilagene skyldes fornemmelig Præstedatteren Jomfru Olea Crøger, der ogsaa forøvrigt har en væsentlig Andeel i denne Samlings Istandbringelse, samt Organist Lindemanns velvillige og kyndige Bistand" (Ibid: XIX). Bilaget inneholder hele 115 visemelodier, blant dem flere varianter.

Olaf Liljekrans!

1. Herr Olaf reit wir rjote
med kvitars hand,
han sei hi sid bryllaup bjote.
Sa mot ham Olaf fra elvo.
2. Herr Olaf reit seg i otte
med kvitars hand,
Ljose dagen han fatte.
Sa mot ham Olaf fra elvo.
3. Herr Olaf reit seg nord wir pragt o.
med kvitars hand,
sa reit han in i den elveleik.
Sa mot ham Olaf fra elvo.
4. Hojres du Olaf Liljekrans
med kvitars hand:
Stij af hesten og træt i dans!
Sa mot ham Olaf fra elvo.

Landstads håndskrevne oppskrift av folkevisa Olaf Liljekrans.
(Norsk Folkemminnesamling, Institutt for kultur og orientalske
språk, Universitetet i Oslo.)

Navnene til Margit Fridgeva og Bendik Felland viser at Landstad i motsetning til Moe, brukte muntlige kilder for folkeviseinnsamlingen. Ja, "paa faa Undtagelser nær, er alt, hvad her leveres, muntlig meddelt", skriver han i forordet. Blant unntakene finner vi en variant av Palmen Burmansson fra en eldre visefugg, "Bonden i bryllaupsgarden", trykt i anhanget til bergenslegen Lars Hallagers "Norsk Ordsamling" fra 1802, og "Ravna-bryllaup uti Kråkalund"

sammesteds, begge godt kjent i Telemarken. Men den siste fant han bare i en forkortet versjon, derfor det skriftlige forelegget som hovedtekst. Hvilke muntlige kilder som ga ham resten av visestoffet, lar seg lett etterspore ved å gjennomgå merknadene til de enkelte visene. Her registrerer vi 16 informantnavn med stedsangivelse knyttet til følgende viser: Halvor Endrejord (Seljord): Åsmund Frægdegjæva; Bendik Ånonsen Felland (Skafså): Åsmund Frægdegjæva, Kappen Illhugin, Frånarormen og Yslandsgalten, Kvikisprakk Hermodson, Harald kongen og Heming unge, Liten Lavrans unge, Jomfruga Ingebjørg og Bendik og Årolilja; Olaf Glosimot d.e. (Seljord): Sigurd Svein, Svein Nordmann, Ridder Valivan; Olaf Glosimot (Seljord): Draumkvedet, Råmund unge, Mindre Alf; Anne Golid (Seljord): Åsmund Frægdegjæva, Hermod unge, Draumkvedet, Dei to systar, Rullemann og Hildeborg; Lavrans Groven (Seljord): Åsmund Frægdegjæva, Frånarormen og Yslandsgalten, Hermod Ille; Lavrans Hogndalen (Seljord): Åsmund Frægdegjæva; Anne Klomset (Seljord, død): Jomfruga Ingebjørg, Rullemann og Hildeborg; Gunnhild Lid (Kviteseid): Ormålen unge, Ivar Erlingen og riddarsonen; Ingeleif Ramberg (Seljord): Ormålen unge, Liten Lavrans unge, Liti Kjersti, Rosigård og Venelita; Maren Ramskeid (Kviteseid): Draumkvedet (etter faren Olaf Gudleikson Ramskeid), Ormålen unge; Harald Smeddal (Åmotsdal): Draumkvedet, Ivar Erlingen og riddarsonen, Harald kongen og Heming unge; Nils Sveinungsen (Vinje): Draumkvedet, Hermod Ille; Knut Teigen (Åmotsdal): Hermod Ille; Høye Ketilson Øverland (Seljord): Haugebonden; Anne Ånonsdatter (Eidsborg): Hugabald, Agnus Dei, Møyesalen.

I enkelte tilfelle nøyer han seg med å skrive kvedersken, visekvederen, en gammel kvinne, referenten, meddelersken, ofte med en stedsangivelse: den gamle Hjartdølskvinnen, Hitterdølen, en bonde-mann fra Suldal eller bare stedet han fikk den fra: Tuddal. Vi kan altså konstatere at de fleste balladene i samlingen hans er forsynt med navngitte muntlige kilder og/eller med lokalisering. Selv om det mangler noen kildeopplysninger, (det fantes informanter som vegret seg for å stå fram i offentlighetens lys, fordi de mente bidraget deres kunne virke anstøtelig!), er de likevel mange nok til å

Dyrlandsdalen. I sin omtale av "Omersdølerne" beskriver Landstad dette "Gljuv" som "rædsomt vildt" og med svimlende dybde. (Foto: Moltke Moe)

fastslå at Landstad var mer etterrettelig og systematisk med dette enn Asbjørnsen og Moe var for eventyrenes vedkommende. De navnga ikke en eneste forteller verken i førsteutgaven eller i den vitenskapelige samlingen fra 1852. Ville man vite hvem de hadde fått tradisjonen fra, måtte man gå til originaloppskrifter og notatbøker, og selv der kan det være vanskelig å avgjøre hvem som fortalte hva der og da. Bare ved bistandshjelp fra kirkebøker, folketellinger og andre kilder har det lyktes å identifisere 19 av Moes eventyrfortellere. Landstad karikerte heller ingen av sine hjemmelsmenn eller -kvinner, slik vi finner eksempler på hos de to andre. Til det hadde han for stor respekt for dem som enkeltmennesker. Han brøt m.a.o. med det nasjonalromantiske synet som reduserte enkeltinformantenes egenverdi, formulert i dette kjente Moe-utsagnet: "Man spørge ikke her efter Forfatteren; ved hvert Digt faaer man kun eet Svar: Folket; thi det digter for at skaffe sig ikke Navn, men Luft, det er det overstrømmende Liv, der maa befri sig, det er Kilden, der kæmper sig op i Dagen" (J. Moe 1840:VIII). Folkediktingen var følgelig ikke produkter av en individuell dikterprosess. Den var anonym og

kollektiv, naiv og ureflektert, skapt i, av og for folket. Dermed skyldte innsamleren heller ikke sine informanter så mye at de burde fremheves og nevnes med navn.

Et annet fortrinn ved Landstads samling er de analytiske betraktninger han gjorde seg om et par av de mest karakteristiske kjennetegn ved visenes form og funksjon: omkvedet og stevene. Omkvedene forekommer som oftest i slutten av hvert vers (ettersleng) eller også midt i, og kalles da "milljumsleng" (mellomsleng), skriver han i forordet. Vanligvis grunner de seg på et viktig moment i handlingen, og uttrykker i få ord diktets idé. Men de kan også ha andre betydninger. De kan bidra til å anskueliggjøre "den Omgivelse og de Forhold, under hvilke man tænke sig Handlingen at foregaa", slik som i visa om Liti Kjersti: "Med det regner og det blæs,/ fer nordan under fjöllo/ djupt under hello/ der leikar det"; eller være et uttrykk for grunnstemningen i diktet, som i Bendik og Årolilja: "Årolilja, kvi sove du så lengi?"

Stevne har åpenbart vært en type folkediktning som lå Landstads hjerte nær, for han vier dem en nesten uforholdsmessig stor plass og oppmerksomhet i samlingen sin. 220 gamlestev og 310 nyere stev er med, alle ordnet i "tylfter" etter innholdet, samt en fem siders forbilledlig utgreiing om forskjellene mellom de to gruppene hva angår form, funksjoner, emne og melodier. På 1800-tallet var stevjing og stevsang fremdeles et levende kulturinnslag blant telemarkingene i hverdag og fest, og fremstillingen hans bærer tydelig preg av samtidsopplevelse og nærobservasjoner. Mens gamlestevene var på veg ut, fantes en stor mengde nyere stev "som snart sagt Enhver bidrager Sit til at forøge". Opprinnelig dreide det seg om improvisasjoner, en etterklang av våre gamle skalders kvad, og sluttet seg nær til de gamle kjempevisene, hevder han. Nå hjelper man seg vanligvis med et innlært forråd, som man velger i og tiltemper etter omstendighetene. Ble stevene brukt i vekselsang og/eller som kappestrind, kaltes det å stevjast. Det "har været og er tildeels endnu en almindelig Selskabsskik" (cfr. drikkestevene). Men storparten var enslige ("einslungne") stev av blandet innhold. Noen av dem hadde til hensikt å vekke munterhet i en selskapskrets, andre var ensomme poetiske hjertesukk med "megen Sandhed og Dybde". Særlig blant

nystevene fantes noe av det vakreste og mest interessante i hele vår folkediktning, de "udtale Følelsen ikke alene med Naivitet, men ogsaa med meget naturlig Friskhed, Sandhed og Styrke, især naar de slaa ind i erotisk Retning". Som eksempel tillater han seg å anføre dette verset:

Aa all ting gløymest nu burt med tidi,
men aldri gløymest det, eg hev lidid;
fer alt i væra kan gevast råd,
men ungdoms kærlegheit aukar på,
men ungdoms kærlegheit aukar på.

I en innledende kommentar til avdelingen med nyere stev, innrømmer han å ha tatt seg enkelte små friheter i sin tekstgjengivelse der versene hadde "formelle Ufuldkommenheder". Og til de to siste strofene i tylft 15 har han – ikke uten humor – knyttet følgende kommentar: "Dette og det nærmest foregaaende Stev beder jeg om Forladelse for, da de løb mig af Pennen idet jeg ledte efter Noget til at afrunde og slutte foranstaaende Række med." Stevene han sikter til og altså har diktet selv, lyder slik:

Og Targi Hauge du tar 'ki örte,
fer du skal vita, han er frå Börte,
og trek som furu og hard som jönn
og han hev slegist med skrubb og bjönn.

No hev me fengid af jolekveiken,
no hev me vorid i bikkjeleiken;
no er mer utanfer dynni stengd –
han Olaf Sja'ven hev vurtid dengd.

I noen tilfelle skal et stev være laget under så spesielle og minneverdige omstendigheter at det levde videre i et opphavssagn om sin egen tilblivelse. Landstad tok med fem eksempler på en slik sagnkontekstualisering, alle lokalisert til bygder i Telemark: Gaute Tinske, Liljarskautet, Jon Groa, Vonde Knut Kyrkjebø og Ordølshjuringen. La oss høre det korteste, det om Jon Groa: "I Fjaagesundkro-

ken boede en gammel Mand, som hed J o n G r o a. Han giftede sig med en ung Gente, som hed Gro. Det gikk da som man havde spaaet ham; hun trivtes ikke længe hjemme hos den gamle Kallen, men da det led om en Tid, begyndte hun at vanvörde ham, löb omkring i Nabolaget og lod Jon Groa sidde hjemme og skjötte sig selv. Der sad han og saa hende at löbe af Gaarde den ene Dag efter den anden. Da kvad han:

Aa lán meg no mine vottar
og sá min kvitan stav,
sá lakkar eg up etter Groa-bakkin
og sér hori Gro vil af."

På samme måten gjenga Landstad hele gjetersagnet om gutten og jenta som blåste i lur til hverandre. Hadde han trukket visene i det ut av sin episke sammenheng og presentert dem hver for seg, ville han ha brutt det fine – og opplysende – samspillet mellom poesi og prosa som folketradisjonen hadde opprettet. Men for ham var troskap mot den muntlige tradisjonen det avgjørende; så fikk det heller være som det ville med eventuelle formelle innvendinger: at genreblending og sagn ikke hørte hjemme i en folkeviseutgave.

"Norske folkeviser" var et ruvende verk på over 900 sider. Likevel inneholdt det på langt nær alt som fantes på folkemunne av slikt visestoff, og det var Landstad selv fullstendig klar over. "Det var ikke min Hensigt at samle alt, hva der hos os endnu findes levnet av Middelalderens Digtekunst," skriver han i forordet. Han ville bare hente fram hva han tilfeldigvis kjente til og som "forefandtes blant Folket i den Egn, hvor mit Bekjendtskab var størst". Hva som måtte være igjen å finne både i Telemark med sin levende rikdom av folkediktning og i resten av landet, overlot han nå til andre å ta seg av. Hans egen bok var en delssamling, som han håpet ville inspirere til flere av samme slag, slik at "noget Heelt og Fuldstændigt" senere kunne komme i stand. Han sikter m.a.o. til en komplett og landsomfattende folkeviseutgave.

Trass i den negative fagkritikken "Norske Folkeviser" ble møtt med i 1850-årene, fikk samlingen på sikt en betydning som langt oversteg Landstads forventninger, både som folkebok, kildekrift og

inspirasjonskilde for andre innsamlere og kunstnere av ulike slag: diktere, malere og komponister. Allerede P.A. Munch hadde utropt den til "et af de viktigste og meest interessante Værker der ere udkomne siden Norges Gjenfødelse til politisk Selvstændighed". Den satte for alvor "kveik i innsamlingi", sier Rikard Berge; og ble den viktigste håndboka for alle senere folkevisesamlere i Norge (Berge 1920:48). "Ingen har elsket [...] Landstads viser som jeg. Jeg kunde dem jo udenad, jeg læste dem i hvert Selskab," skrev Bjørnstjerne Bjørnson, en av de mange skjønnlitterære forfattere som brukte motiver og temaer fra dem i sin diktning (Cfr. Egil Elseth 1997:79ff). En kvalifisert oppsummering av bokas vitenskapelige og nasjonale betydning foretok professor Brynjulf Alver i Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon 1980: "Det er nå alminnelig anerkjent at utgaven er et verdig monument over norsk folkevisediktning."

Landstad utga ikke flere folkeminnesamlinger enn "Norske folkeviser". Resten av telemarksoppskriftene hans ble, av grunner vi tidligere har vært inne på, liggende utrykte og ukjente for offentligheten. Men i 1880 gjorde han brått "Gamle Sagn om Hjartdølerne" ferdig til utgivelse; forordet er undertegnet 5. oktober, bare tre dager før han døde. Dermed rakk han så vidt å få realisert i alle fall delvis en plan han ved flere anledninger hadde omtalt tretti år tidligere: å utgi en samling sagn, slik Andreas Faye (1833), P.Chr. Asbjørnsen (1845,1847) og Vågåpresten H.P.S. Krag (1838) hadde gjort. Men til forskjell fra de to førstnevnte var Landstads sagnsamlinger konsentrert om ett område – indre Telemark –, og utgjorde sammen med folkevisene derfra et dypdykk i en enkelt lokalkultur, noe som på dette tidspunktet var enestående her til lands. Sagnboka om hjartdølene var på snaut hundre sider, og inneholdt bare en fjerdepart av sagnene han hadde samlet. Det kan skyldes at han anså dem for å være de beste og mest interessante; men han kan også ha hatt i tankene at det ville følge flere utgivelser senere, etter at han var borte. Men primært hadde boka et filantropisk formål. I forordet skrev han: "Disse Sagn, som her leveres, have ligget færdige til Udgivelse, siden jeg var i Thelemarken, og jeg tager dem nu frem og leverer dem til Udgivelse i et velgjørende Øiemed, De ere blot ordnede af mig og udvidede ved Oplysninger fra gamle Thingbøger. Egde-Un-

gernes Saga er samlet af en Prestefamilie i Hjartdal til dels efter en gammel Lægdekones Fortællinger; jeg ønsker derfor, at hva Udgivelsen deraf indbringer, maa komme til Indtægt for de Trængende af denne Familie, navnlig for Sognepræst Finkenhagens efterladte Døtre."

Landstad gjør lite ut av sin egen innsats i dette forordet. Æren for innsamlingen tillegger han prestefamilien Finkenhagen og en av deres informanter, ei gammel legdekone, som førstelektor Herleik Baklid har identifisert å være Ragnild Andersdatter, død som legdslem i 1848 på gården Flatland i Hjartdal (Baklid 2003:27f). Selv avslutter Landstad Egdeungenes saga med denne omtalen av henne: "Men den gamle halvfemsindstyeaarige Ragnild, som har fortalt os det meste af disse Sagn, og som glædede sig saa inderlig over at der endnu var nogen, som ville høre dem, forlod Verden just som hun var færdig med sin Meddelelse, og kom til Jorden samme Dag, jeg forlod Thelemarken. – Hendes egen Historie, som hun ogsaa fortalte, var ikke lang, men vemodig og beaandet af en mild Kjærligheds Duft, saadan som i den gamle Kjæmpevise:

Naar Døren er lukket, og Lyset slukt,
Fuglene de sjunge;
Da er det glemt, der ude er lukket
Mens jeg sover ene.

(Ingerlille og hr. Thord.)"

Denne omtalen kan tyde på at også Landstad har hørt henne fortelle. Ellers har han navngitt som sagninformanter Jon Killingshovden på Møsstrand og Åsmund Solheim, og Rikard Berge mener å kunne tilføye både Hæge Kastedalen i Morgedal, Hølgje Gonge i Seljord, Signe Toskeviken i Hjartdal og flere av visesangerne. Hvorvidt noen av disse har bidratt til noe i boka om hjartdølene er imidlertid uklart.

Første del inneholder sju sagn om minneverdige hjartdøler, blant dem Dale Arnbjønn, Bøndene og bergarbeiderne i Telemark og Risvold-loftet; andre del er viet sju avsnitt av Egdeungenes saga. "Den er i mange maatar eit mynsterarbeid, visseleg den beste bondeættesogu som er skrivi paa norsk-danskt," fremholdt Berge i sin Landstadbiografi fra 1920 (s.105f). Fortellemåten har i seg en ange

av gammel sagatid og "eit dæme av bygdelive som ein sjeldan raa-
kar". Selv om sagastilen stedvis kan være drevet litt for vidt, er den
ikke desto mindre et langt fremskritt fra den tørre fortellemåten til
Andreas Faye. I likhet med Asbjørnsen (og Moe) klarte han å ta
vare på den muntlige fortellerstilen når han omskrev og bearbeidet
språket i historiene fra bygdemål til dansk-norsk.

Minnestein over bondeopprøret i Ambjørndalen i 1540. Landstad skriver om opprøret i boka "Gamle sagn om hjartdølerne". Monumentet er laget av Kari Buen, ble avduket i 1990 og står i nærheten av Hjartdal kirke. (Foto: Arthur Sand)

Han hadde også en metode å presentere sagnene på som minner om Asbjørnsens rammefortellinger. Men de mangler deres skjønnlitterære "naturmalerier" og fargerike miljø og personkarakteristikker, og fremfor alt den distanserte og til tider karikerende holdningen til fortellerne. I stedet legger Landstad vekt på å introdusere sagnet med en nøktern historisk eller kulturhistorisk orientering, el-

ler en naturbeskrivelse av stedet der begivenhetene engang fant sted. Før han gir seg til å fortelle om Dale Arnbjørn, gjør han leseren delaktig i sin egen opplevelse av Annbjønndalen, dalen som skal være oppkalt etter sagnkjempen, – den første som bygde og bodde der. Han skriver: "De første Aar, jeg færdedes her, syntes jeg ingen Dal var dybere og intet Sted styggere; jeg gyste og saa mig ængstelig omkring hver gang jeg for der, slog paa Hesten og skyndte mig ud saa fort jeg kunde. Men efterhaanden begyndte jeg at finde det kose- lig der nede, og jo oftere jeg drog gjennem Dalen, desto bedre likte jeg den. Tilsidst syntes jeg der var saa vakkert, at jeg med Villie mangan Gang har standset min Hest og ladet den gaa smaat og sagte, for at jeg kunde glæde mig saameget længere der nede. Sagen var, jeg blev først seent i stand til at forstaa Fjeldnaturen og blande Følelser med den" (Landstad 1880:7). Et annet eksempel henter vi fra den lange kulturhistoriske innledningen om Risvoll-loftet: "Paa Gaarden Risvold i Hjartdal staar et gammelt mærkværdigt Loft eller Stabbur. Døren er lukket med en uhyre Laas og for resten overlæsset med Jernbeslag. Sengene ere anbragte paa en anden Maade end den nu brugelige, som de Gamles Rekkjur. Det er før bemærket at man i ældgammel Tid brugte her de saakaldte Jordloft uden Stolper, ligesom det da enten stod i Række med Stuebygningen eller ved Svalegang i Forbindelse med samme. [...] Loftet er Bondens fornemste Hus, i det nederste Rum har han sin Mad og i det øverste sine Klæder og Kostbarheder. Der er ogsaa hans Gjesteværelse og Brudekammer, og kun dem som man vil bevise en særdeles Hæder bydes op i Loftet. [...] Men Loftet var ogsaa i gamle Dage et Tilflugtssted for dem, som bleve forfulgte, og mang en blodig Kamp har der fundet Sted. Sagnet om en saadan Tildragelse var det, som foranledigede os til at omtale Risvold Loftet" (Landstad 1880:25f). Her taler både folkeminnesamleren, lokalhistorikeren og etnologen. Denne kombinasjonen av folkedikting og konkrete faktaopplysninger viser at Landstad samlet seg kunnskap på mange områder, som kunne si noe om sagnets natur- og kulturbakgrunn og dermed noe om opphavet.

Det gikk 44 år før det utkom en ny samling med sagnoppskrifter etter Landstad, dvs. 75 år etter at hele manuskriptet hans var fer-

digskrevet for publisering. Boka het "Ættesagaer og Sagn fra Telemarken. Efterladte Optegnelser". Forordet var skrevet av sønnen Albert, som fire år tidligere hadde gitt Rikard Berge lov til å offentliggjøre noen enkeltstående sagn etter faren. Det var sagnet om Germund Berges Bane, og noen om Stormannadauden og Har-æva, alle trykt i årsskriftet til Historielaget for Telemark og Grenland 1920, samt det om Orm Aaselands brud i Berges Landstadbiografi samme år. Men alt i 1908 ble Sagnet om Sølvkongen på Medheien offentliggjort i tidsskriftet *Norvegia* (II.bind:152f) (cfr. Baklid 2003:23).

Samlingen fra 1924 besto for det meste av sagn og ættesoger som ikke var trykt tidligere. Den er blitt karakterisert som bortimot enestående her i landet. Det skyldes ikke bare at slike ættesagn om bygdestormenn, kjærlighet og slektskap, eiendomsforhold, strid og drap, er en forholdsvis sjelden genre i norsk folkediktning, og som i alle fall i nyere tid særlig forekom i Hallingdal, Telemark og Agder, distrikter med sterkt bondeselveie, men måten innholdet ble gjenfortalt på. "Um godleiken i desse segnine kann de vera berre ei meining," skrev Berge i sin melding av boka i *Norsk Folkekultur* X (1924:174-176). "Virke er ypperlegt og inneheld talrike smaadrag som ein notidssamlar aldri raakar paa, ja som me snaudt hev make til i nokor norsk segnsamling, Johannes Skar ikkje undantekin. [...] Aldri i nokor norsk sogusamling møter ein meir millomalder. [...] De er syndlegt aa tenkje paa at vanlagnaden stengde so ikkje segnsamlingi til Landstad vart prenta med same ho var ferdig. Ho var daa eit likso stort gjennombrotsarbeid i norsk stil som folkeeventyri. [...] De er eit litterært storverk, som mosen ikkje fær gro yvi lenger."

Flesteparten av sagnene ble samlet av Landstad selv i årene 1834-1848, i Skafså, Mo, Lårdal, Møsstrand, Vinje, Kviteseid, Nisedal, Vrådal, Fyresdal, Seljord, Morgedal, Åmotsdal, Tinn, Hjartdal og Sauherad. Noe historisk stoff fant han også i sorenskriver Rochs tingbok, "millom alle papiri i de store arkive paa Bjørge i Seljord, som laag der etter skrivar Ole Juel" (Berge 1920:108) Desverre vet vi ikke navnet på mer enn en håndfull av de mange menn og kvinner som fortalte ham sagnene. Det ser altså ut til at Landstad her var mindre flink til å oppgi sine muntlige kilder enn for visenes

vedkommende. Men trolig har som nevnt flere av kvederne også vært sagnfortellere.

Da resten av Landstads etterlatte samlinger ble utgitt av Norsk Folkeminnelag i 1926 og 1927, viste det seg at de omfattet atskillig mer enn sagn. Bok nr. 2 med tittel "Fra Telemarken. Skik og Sagn" hadde foruten en avdeling med kirkesagn, folketradisjon om skogens ville dyr og fugler, seksten bånduller og fremfor alt: en detaljert og svært verdifull beskrivelse av hvordan teledølene feiret sine års- og livshøytider, grunnet dels på hans eget kjennskap til dem, dels på eldre skrevne kilder, ikke minst Hans Jacob Willes Seljordsbeskrivelse fra 1786. De anskuelige og livaktige skildringene inneholder et vell av opplysninger om skikker knyttet til jul, påske, pinse, St. Hans og buferd, og til friing, troloving (festarøl), bryllup, barsel (barnsøl) og likferd.

*Klokkesteinen i Kivledal. Den har også blitt kalt "gygrestein" eller "kjørkjesteinen". Steinen, som er om lag 3 m høy, er knyttet til sagnet om Kivlemøyene og kirken som tidligere skal ha stått der. Landstad omtaler kirken i sine sagnsamlinger.
(Foto: Ørnulf Hodne)*

Av hans innlagte kommentarer til skikkene ser vi at det var viktig for ham å påpeke at også disse var i endring, og i ferd med å miste sine mest karakteristiske trekk. Men vi ville helst skildre dem slik de var sist på 1700-tallet, skriver han, og "efterhaanden tilføre Oplysning om de Forandringer, som nu ere indtraadte" (Landstad 1927:23). Et av hans eksempler på dette var den overdådige buferdsfesten ved korsmessetid 14. september. "At denne Festlighed i Thelemarken forsvinder, eller indskrænkes blot til en glad Modtagelse uden særegen Nydelse eller Selskabelighed, kommer vistnok for en stor Deel deraf at der nu paa den smaa udstykkede Gaarde ere

Faa, som have Raad til at anvende noget udenfor det nødvendigste paa Selskabelighedens Alter" (Ibid:55).

Men høytidsskikkene hadde i likhet med folkediktningen også en etisk side som Landstad måtte ta stilling til som tradisjonssamler og prest. Hva med de innslag han – og mange med ham – fant anstøtelige og upassende; skulle de også skrives sannferdig ned og formidles videre til ettertiden? Det tjener Landstad til ære at han ikke oppkastet seg til moralsk dommer over det han så, hørte og leste, men gjennom sitt samkvem med "fjellfolket" lærte seg fordomsfritt å respektere de gamle kulturytringene. Han gir selv et eksempel på en slik holdningsendring etter et møte med en gammel bonde og familien hans på gården Gadeholt etter sin første gudstjeneste på andre juledag i Brunkeberg annekskirke. Bonden ville gjerne ønske presten gledelig jul med en skjenk av juleøllet sitt, og drakk ham til av en stor ølbolle. Men i stedet for å ta imot skålen, viste Landstad mannen uvennlig fra seg og reiste bare videre. Han følte han ble innbudt til å delta i menighetens fordervelige juledrikking. "Bonden stod der en Stund – gikk ind med krænket Sind og kom ikke mer igjen med sin Ølskaal." Da angret jeg, skriver Landstad videre. Siden fikk han vite at det var en gammel skikk at Gadeholt-bonden på denne måten møtte fram og hilste prest og klokker når de dro forbi døra hans andre juledag. "Der var intet ondt i denne Skikk, det var en Gjestfriheds og Velvilligheds Ytring, som burde være mødt med Venlighed og Taknemmelighed" (Ibid:22). Klok av skade kommer han til slutt med en oppfordring til sine yngre embetsbrødre om å vise en større samfølelse med allmuefolket i våre fjelldaler, og ikke straks "løbe Storm" mot deres gamle seder og skikker. "En større Tilnærmelse fra vor Side, en skaansommere Bedømmelse, en sandere fordomsfri Opfattelse af dem og deres Sædvaner, vilde virke velgjørende og oplivende paa dem" (Ibid:23). Denne tolerante holdningen preger også oppskriftsamlingene hans.

"Mytiske Sagn fra Telemarken" (1926) er inndelt i seks hovedavsnitt med hver sine sagntyper, nærmere bestemt sagn om 1) Åsgårdsreia, 2) jutuler, 3) tusser (underjordiske), 4) nisser, 5) minner om avgudsdyrkelse (dvs. hellige steiner, gudebilder og deildegaster) og 6) trollkjerringer. Størst er gruppen med tussesagn, den utgjør he-

le hundre av bokas 150 sider. Så godt som samtlige sagn er heimfestet til et sted i Vest- og Midt-Telemark, det være seg en dal, bygd, gård, husmannsplass, elv, stein, haug, et fjell eller vann. Her finner vi blant mange andre de kjente og populære historiene om Gygretrappen i Flatdal, Skåne Bringsås i Seljord, Sølvkongen på Meheia, Sveinung Vreim i Bøherad, Gode Greip Vå ved Totak, Helgenotra i Heddal og Vesle Tapp i fjølli. Alt i alt utgjør Landstads samlinger med telemarksagn rundt regnet 400 trykte sider. Det er trolig mer enn selv P. Chr. Asbjørnsen etterlot seg.

Hva så med eventyrene? Det er sagt at Landstad unnlot å samle inn denne type folkediktning. Det stemmer ikke helt. I tilleggget med røgler (reggler) og bånsuller i tradisjonssamlingen fra 1927 står en to siders fortelling med tittelen "Musin etande" (s.87f), som egentlig er et remseeventyr, og en variant til "Kjetta som var så fæl til å ete." (AT 2027). I Norsk eventyrkatalog (1984) er den korrekt oppført som variant nr. 27 til dette kjente barneeventyret. Også "Heibergsgubben" i "Mytiske sagn" (s.51) kan regnes til eventyrene under kategorien "Eventyr om det dumme trollet", og er registrert som variant nr. 10 av dette eventyret i katalogen. (AT 1165). Men flere finnes ikke i samlingene hans så vidt meg bekjent, enda eventyrfortelling var en blomstrende aktivitet i Telemark på hans tid. Trolig ville han ikke legge seg borti samlerarbeidet til Asbjørnsen og Moe, som nærmest hadde skaffet seg monopol på dette området.

Selv med så få eventyr på innsamlingsrepertoaret var Landstad altså en svært allsidig folkeminnesamler, trolig mer vidtfavnende enn noen av sine samtidige. Men det som etter min mening gjør samlerarbeidet hans så enestående og forut for sin tid, er at han kombinerte bredde med geografisk konsentrasjon og fordypelse i det nære, kjente og kjære. For ham ble det fjellbygdene i Telemark. Selv anså han ikke denne stedlige begrensningen som en minusfaktor, tvert imot. Det landsomfattende, nasjonale innsamlingsprosjektet han så fram til og håpet at hans egen visesamling ville bidra og inspirere til, kunne bare skje via slike distriktsvise dypdykk i folketradisjonen, ellers ville mye av den dø i det stille og være tapt for alltid. Her kan det være betimelig å minne om noen ord i Jørgen Moes reiseinnberetning fra sitt raske Hardangerbesøk sommeren

1846: Det var "et paa Udbytte for Folkedigtningens Samlinger yderst magert District" (Tradisjonsinnsamling på 1800-tallet 1964:44). Særlig sto det dårlig til med sagntradisjonen, denne diktingen var "noget nær forbi i Hardanger," fastslo han (Ibid:45). Hvor feil han tok, er Halldor O. Opedals rikholdige samlinger det beste bevis på. Opedal ble født i 1895. Fra hans hånd utkom det i årene 1930-1965 22 bind med hardangerske folkeminner!

Innsamlingshistorikken her i landet viser at det var Landstads fremgangsmåte som vant fram og ga de største resultatene. Det store flertall innsamlere som etterfulgte nasjonalromantikkens pionerer, var hva vi vil kalle "hjemstavnsfolklorister". Det vil si at de konsentrerte feltarbeidet sitt til områder der de var født og oppvokst, eller kjente ved mange års opphold, slik som Landstad. I Telemark videreførte Moltke Moe (1859-1913), Knut Loupedalen (1844-1923) og senere Rikard Berge (1881-1969) Landstads fordypningsprosjekt; fra Setesdal fikk vi samlingene til Johannes Skar (1837-1914), fra Hardanger de til Thrond Haukenæs (1840-1922), fra Nord-Gudbrandsdalen Ivar Kleivens (1854-1934). Senere fulgte på rekke og rad Torkell Mauland (Rogaland), Tov Flatin (Numedal), Knut Hermundstad (Valdres), Edvard Grimstad (Gudbrandsdalen), Knut Strompdal (Nordland), Peter Lunde (Vest-Agder), Sigurd Nergaard (Østerdalen) osv. osv. Det er vanskelig å tenke seg hva Norge hadde vært som kulturnasjon i dag uten denne gigantiske, idealistiske redningsaksjonen for denne del av kulturarven vår. Men det er et annet tema. Her og nå vil vi avslutte med å si at vi har mye å takke Magnus Brostrup Landstad for. Det gjelder også hans innsats som folklorist og folkeminneresamler; også på dette området etterlot han seg et livsverk som bidro til å gjenreise det selvstendige, men "skjulte Norge", i n n e n f r a. Det kunne han klare fordi han var glad i de menneskene han var satt til å tjene, og lærte å tolke deres innerste tanker og følelser. Dette hjerteforholdet til folket i Vest-Telemark har kanskje fått sitt vakreste og mest gripende uttrykk i diktet "Kvenne-Karis Vise":

Aa der er vent i Neslands kyrkja,
nær folkid kallar på Gud,
der hev eg fengid lagt ifrá meg
mi sáraste hjartesut.
Gud hjølpe den, som er gamal! (vers 2)

Diktet skrev han i 1852, tre år etter at han var blitt utnevnt til sokneprest i Halden og hadde forlatt Seljord etter nesten tretti års "samliv" med telemarkingene.

Kilder og litteratur

- Baklid, Herleik: "Disse Sagn, som her leveres [...]." Om M.B. Landstads sagnsamlinger, *Tekst og tradisjon. M.B. Landstad 1802-2002. HiT skrift nr.4/2003*. Høgskolen i Telemark, Porsgrunn 2003, s.21-32.
- Berge, Rikard: *M.B. Landstad. Norske folkeminnesamlarar II, 2*, Risør 1920.
- Berge, Rikard: M.B. Landstad. Ættesagaer og Sagn fra Telemarken. Efterladte Optegnelser. Kristiania 1924. Bokmelding i *Norsk Folkekultur X (1924)*, s.174-176. Også utgitt i Rikard Berge: *Folkeminnesamling*, v/Magne Myhren, Oslo 1978.
- Bjørndal, Ivar: *Magnus Brostrup Landstad. Prest, dikter og borger i Fredrikshald 1849-59*, Halden 2002.
- Blom, Ådel Gjøstein: Innleiing til den vitskapelege balladeutgåva, *Norske mellomalderballadar I. Legendeviser*, Oslo 1982, s.9-31.
- Bugge, Sophus: *Gamle norske folkeviser*, Kristiania 1858. Ny utgave Oslo 1971 v/Norsk folkeminnelag.
- Bø, Olav: *Utsyn over norsk folkedikting*, Oslo 1972.
- Elseth, Egil: *Magnus Brostrup Landstad. Kulturvilje og kristentro*, Oslo 1997.
- Espeland, Velle: "Ukyndighed, uforstand og vandalisme": Kritikken mot Norske Folkeviser, *Tekst og tradisjon. M.B. Landstad 1802-2002. HiT skrift nr.4/2003*. Høgskolen i Telemark, Porsgrunn 2003, s.9-19.

- Halvorsen, J. B.: *Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1880, Tredje bind.* Kristiania 1892.
- Hodne, Ørnulf: *Det nasjonale hos norske folklorister på 1800-tallet,* KULTs skriftserie nr. 24. Nasjonal identitet. Nr.2. Norges forskningsråd, Oslo 1994.
- Landstad, Hans Th.: *M.B. Landstad på nært hold. Belyst ved familiebreve,* Oslo 1989.
- Landstad, M.B.: *Norske Folkeviser, samlede og udgivne av M.B. Landstad,* Christiania 1853. Ny utgave Oslo 1968 v/Norsk folkeminnelag.
- Landstad, M.B.: *Gamle Sagn om Hjartdølerne,* Christiania 1880.
- Landstad, M.B.: *Ættesagaer og Sagn fra Telemarken,* Kristiania 1924.
- Landstad, M.B.: *Mytiske Sagn fra Telemarken. Efterladte Optegnelser,* NFL XIII, Oslo 1926.
- Landstad, M.B.: *Fra Telemarken. Skikk og Sagn. Efterladte Optegnelser,* NFL XV, Oslo 1927.
- Landstad, M.B.: Originaloppskrifter av folkeviser i Norsk Folkeminnesamling, IKOS, UiO.
- Moe, Jørgen: *Samling af Sange, Folkeviser og Stev i Norske Almuedialekter, med en Indledning af Jørgen Moe, Cand. Teologiae,* Christiania 1840. Ny utgave Oslo 1988, NFL 132.
- Moe, Moltke: *Det nationale gjennombrud og dets mænd. Moltke Moes samlede skrifter vol. III,* utg. ved Knut Liestøl, Oslo 1927.
- Solberg, Olav: *Norsk folkediktning. Litteraturhistoriske linjer og tematiske perspektiv,* Oslo 1999.
- Tradisjonsinnsamling på 1800-talet. Stipendmeldingar frå P.Chr. Asbjørnsen, J. Moe, L. Lindeman, S. Bugge, M. Moe,* NFL 92, Oslo 1964.

